

VÄRT
ATT
VETA

Heidi Kurvinen

FEMINISM

Docent HEIDI KURVINEN är verksam vid universitetet i Bergen. I sin forskning förenar hon genus- och mediehistoriska perspektiv och har bland annat studerat feminismens historia i Finland och mer allmänt i Norden.

Foto: Antti Rintala

Heidi Kurvinen

FEMINISM

Översättning:
Anders Nyman och Tatu Lehtilä
Traduct Oy

*Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors
Appell Förlag, Stockholm
2026*

Innehåll

FEMINISMEN OCH SAMHÄLLETS MODERNISERING	6
PIONJÄRERNAS KRAV PÅ RÄTTIGHETER	9
VAD ÄR FEMINISM?	17
FEMINISMENS OLIKA FORMER	24
VÅGOR OCH VULKANER I FEMINISMENS HISTORIA	31
FEMINISMEN I VARDAGEN	42
STEREOTYPER OCH ÅNGEST	46
Källor och litteratur	58

EN HÖSTDAG I NORGE diskuterade jag med en av mina studenter om hennes erfarenheter av en introduktionskurs i kvinno- och genushistoria. Hon berättade att hennes studiekamrater hade kommit med gliringar och undrat om studierna skulle få henne att bli feminist. Man skulle kunna tro att exemplet ovan är från flera årtionden sedan, men det här hände i själva verket så sent som i fjol. De norska ungdomarnas reaktion kan tolkas som ett symptom på den nykonservativa våg som under 2020-talet har vuxit sig starkare i länder med liberaldemokratisk tradition. Det har inneburit en återkomst eller åtminstone ökning av kvinnohat på sociala medier och en längtan efter traditionella familjevärderingar, som till exempel det gränsöverskridande *tradwife*-fenomenet.

Under 2000-talets två första decennier utvecklades jämställdheten både i Norden och globalt i en positivare riktning. Efter att metoo-rörelsen kommit igång 2017 såg det ett tag ut som om feminismen skulle bli allmänt accepterad. Sedan kom en tydlig motreaktion, och under de senaste åren har utvecklingen vänts nästan helt upp och ner. Motsvarande pendlingar mellan framsteg och bakslag är bekanta från historien, där kvinnors kamp för jämställdhet väckt allt starkare kritik ju tydligare den utmanat den rådande könsmakts-

ordningen. Jämförelsen mellan dagens situation och tidigare årtionden visar tydligt att det inte enbart handlar om könsrelaterade värderingar och attityder, utan också om mer omfattande samhällsliga utvecklingsprocesser som påverkar människors uppfattningar om hur förhållandet mellan könen borde se ut. I dag är till exempel ångesten för klimatförändringarna och kriserna i världspolitiken en orsak till att traditionella könsroller ter sig lockande för en del.

Det har skrivits många verk om feminism, eller snarare feminismer, både i vetenskapliga sammanhang och för en bredare allmänhet, i syfte att förklara själva idén och den samhällsrörelse som vuxit fram. Förutom i böcker har feminism diskuterats allt flitigare under hela 2000-talet i bloggar, sociala medier och poddar. Dessa diskussioner återspeglar sin tid och kulturella kontext. Medan forskaren Saara Särämä och den tidigare riksdagsledamoten och samhällsdebattören Rosa Meriläinen, två synliga företrädare för den finländska 2000-talsfeminismen, vägledde feminister mot ett roligare liv, har journalisten Marta Breen, en av den moderna norska feminismens viktigaste röster, i sina böcker beskrivit tjugo olika vägar till ökad jämställdhet i arbetslivet, på fritiden och i kärleksrelationer. Ofta har skribenterna tagit sig an temat genom sin egen person-

historia för att visa att det personliga är politiskt, som den så kallade andra vågens feminism påpekade på 1970-talet. Samtidigt har 2000-talets feminism gjort jämställdheten mångsidigare och beaktar utöver köns mångfald även andra former av ojämlikheter, såsom rasifierade personers erfarenheter. Men den seglivade könsuppdelningen i samhället håller i sig. Ett tecken på det är bland annat att man även i Norden fortfarande behöver böcker där man uppmuntrar flickor och kvinnor att hitta sin egen väg och bryta mot normer, såsom Fi Lindfors gör i sin bok *Ur vägen gubbe! I can buy myself flowers* (2025).

I den här boken granskar jag feminismen ur forskarens och historielärarens perspektiv. Jag ser feminismen som en idé och rörelse som uppkommit till följd av samhällets modernisering i de industrialiserade västländerna under de senaste 200 åren, men också som en av dess centrala förändringskrafter. Därför belyser jag här feminismen med hjälp av rörelsens historia, men jag lyfter också upp feminismens olika inriktningar för att beskriva dess mångfald. Jag ser det här som välmotiverat eftersom det uttryckligen är kvinnorörelsen som har lyft fram inte bara kvinnors rättigheter utan även mer allmänt jämlikhetsfrågor i den offentliga debatten och det politiska beslutsfattandet.

FEMINISMEN OCH SAMHÄLLETS MODERNISERING

I sitt förändringsprojekt fokuserade kvinno- rörelsen länge enbart på kvinnors rättigheter, eftersom kvinnor var juridiskt underordnade män i samhället fram till 1900-talets senare del. I det förmoderna samhället sågs kvinnan som en svagare kopia av mannen, medan moderniseringen under 1800-talet bidrog till att befästa en binär könsmodell med två motsatta kön. Uppdelningen mellan det offentliga och privata livet stärktes: det offentliga var endast avsett för män medan det privata sågs som kvinnans naturliga miljö.

I praktiken uteslöts flickor och kvinnor från det aktiva medborgarskapet under 1800-talet eftersom de inte ansågs kapabla att delta i samhällsdebatten eller hantera samhälleliga frågor. Att tala offentligt och röra sig utanför hemmet, både i arbetet och på fritiden, var pojkarnas och männens ensamrätt, medan det huvudsakliga målet för flickor och kvinnor i de högre klasserna var att bilda familj och uppfostra barn. I arbetarfamiljer bidrog även kvinnorna till familjens försörjning, men de delade den manliga försörjarmodellens ideal. På 1800-talet blev kvinno- rörelsens viktigaste uppdrag därmed att stärka

kvinnans egen röst och garantera lika medborgerliga rättigheter.

I de nordiska länderna stod kampen för kvinnors deltagande i det offentliga livet i centrum för feminismen ända fram till årtiondena efter andra världskriget, när kvinnor började få tillgång till arbetslivet och politiskt inflytande på bredare front. Samtidigt utvecklades den akademiska feminismen vid sidan av den feministiska aktivismen. Den tog sin början i vetenskapliga publikationer om könsroller och i den debatt dessa publikationer väckte på 1960-talet. Många av de tidiga kvinnliga forskarna hade aktivistbakgrund, men forskningen granskade även ideologins innehåll kritiskt. Ännu under 1970-talet talade feministerna om ett systerskap som för enar alla kvinnor, men i de diskussioner som fördes på 1980-talet fanns redan en förståelse för att alla kvinnor inte är lika. Drivande faktorer i dessa diskussioner var lesbisk feminism och så kallad intersektionalitet, ett synsätt som uppkom ur i synnerhet svart feminism där man granskar hur olika maktordningar samverkar. Ekon från dessa diskussioner hördes också i de nordiska länderna, även om den demografiska strukturen gjorde att icke-vita kvinnor ännu inte fick särskilt mycket uppmärksamhet här uppe i norr. Ekofeminismen, som hängde

samman med miljörörelsens växande popularitet, väckte däremot intresse i nordiska aktivist- och forskarkretsar, liksom betoningen på kvinnokultur i samband med 1970-talets kulturfeminism.

Den akademiska feminismen har haft stor betydelse för utvecklingen av en modern feministisk förståelse av diskriminering som ett mångfasetterat fenomen. Vi vet till exempel att sociala medier underblåser hatretorik och att det drabbar människor på olika sätt, inte bara beroende på deras kön utan också deras etniska bakgrund, religion och könsupplevelse. Ett tecken på att det mångsidiga förhållningssättet har etablerats också i Finland är att statsminister Sanna Marins regering (2019–2023), som fick stor internationell uppmärksamhet, år 2020 definierade sin politik som grundad på intersektionell feminism. Regeringen Marins politik utgick från ett jämställdhetsprogram, men i den vardagliga aktivismen lyfts olika sidor av diskriminering fram beroende på situation och personliga perspektiv. I själva verket har feminismen aldrig bestått av en enskild, noga avgränsad ideologi. I stället har dess innehåll varit föremål för förhandling mellan olika grupper inom kvinnorörelsen, i den offentliga debatten och i litteratur och medier samt på politikens arenor.

Feminismen tar sin utgångspunkt i kvinnans underordnade ställning i förhållande till mannen, som historiskt har ansetts utgöra normen för människan. Det är ett maktförhållande som över tid har tagit många former, vilka presenteras i denna bok. Därför blir nya generationer fortfarande tvungna att rättfärdiga sin feminism, trots att feminismen som samhällsrörelse har drygt hundra år på nacken och feministiska teman har diskuterats i offentligheten redan långt över tvåhundra år.

PIONJÄRERNAS KRAV PÅ RÄTTIGHETER

En av de centrala frågorna i det framväxande moderna samhället var individens rätt till en egen åsikt och att få uttrycka den. Därmed kan det demokratiska beslutsfattandet anses ha format kärnan i den västerländska moderniseringsprocessen. Det hade sin grund i 1700-talets upplysningstänkande där man fäste vikt vid att öka kunskapsnivån bland vanligt folk. Paris och andra storstäder i Västeuropa var centrum för de här tankarna, men upplysningens inflytande spreds även till Norden i form av litterär kultur. Den dansk-norska författaren och historikern Ludvig Holberg (1684–1754) anses till exempel vara en av Nordens viktigaste upplysningstän-

kare. Han tog också ställning till kvinnors rättigheter. Enligt Holberg borde individens möjligheter avgöras av dennes förmågor, inte av könet. Det är anledningen till att Holberg har kallats Norges första feminist.

Holbergs texter visar att upplysningsidealen starkt bidrog till att starta debatten om kvinnans ställning, men faktum är att det fanns personer som förespråkade kvinnors rättigheter redan under tidigare århundraden. Till exempel den franska författaren Christine de Pizan (1364–1431) utmanade på medeltiden den dåtida kvinnobilden i sitt verk *Le Livre de la cité des dames* (1405), där författaren föreställde sig en utopistisk stad endast för kvinnor. de Pizan kan inte ses som en feminist i nutida bemärkelse eftersom begreppet feminism inte existerade vid denna tid, men hennes texter hade ändå ett tydligt könspolitiskt budskap. På samma sätt utmanade Sveriges drottning Kristina (1626–1689) uppfattningarna om vad som var lämpligt för kvinnor när hennes kön och eventuella kvinnofrämjande väckte spekulationer. Till viss del berodde det på den tidens könsbestämda uppfattningar, som också var anledningen till att drottningens officiella titel var kung; titeln lät förstå att endast en man kunde vara regent. Den flera hundra år långa fascinationen för Kristinas icke-norma-

tiva sexualitet och hennes eventuella maskulina beteende tyder på att hon även med sitt agerande bröt mot uppfattningarna om vad det innebar att vara kvinna under 1600-talet i Norden.

Fram till 1700-talet var det bara enstaka individer som stod för försöken att omdefiniera kvinnans ställning. Under upplysningstiden började man betona kunskapens betydelse för människors möjlighet att utvecklas som medborgare. Det satte igång en händelsekedja som så småningom ledde till en demokratisering av de västerländska samhällena. För kvinnor blev de litterära salongerna ett nytt slags forum där de kunde diskutera böcker av exempelvis Jane Austen (1775–1817) och andra författare som skildrade kvinnans ställning på ett nytt sätt. Franska revolutionens utbrott och den uppblossade debatten om ståndssamhällets begränsningar skapade samtidigt en möjlighet att tänka mer radikalt kring kvinnors rättigheter.

Den franska pjäsförfattaren Olympe de Gouges (1748–1793) krävde i sin deklaration om kvinnans rättigheter (*Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*, 1791) att kvinnor skulle ges samma ställning som män hade fått i deklarationen om människans och medborgarens rättigheter två år tidigare. de Gouges representerade den så kallade särartsfeminismen. Hon menade

alltså att skillnaderna mellan könen är avgörande för varför kvinnors delaktighet i samhället är viktig – det kvinnliga perspektivet behövs när samhällsfrågor behandlas. Men hon krävde också att kvinnor skulle ha äganderätt och rätt att arbeta samt jämlikhet i familjelivet. Ungefär samtidigt publicerade den engelska författaren och filosofen Mary Wollstonecraft (1759–1797) sitt mest kända verk *A Vindication of the Rights of Woman* 1792. I verket utmanade Wollstonecraft upplysningsfilosofen Jean-Jacques Rousseaus (1712–1778) tankar, och dessutom krävde hon att flickor och pojkar skulle få tillgång till utbildning med ett likvärdigt innehåll. Wollstonecrafts mål innefattade även kvinnlig rösträtt. Jämlik utbildning skulle lägga grunden för rösträtten. Till skillnad från de Gouges representerade Wollstonecrafts tankar likhetsfeminismen, det vill säga hon betonade kvinnors och mäns lika värde och förmåga som medborgare. Men ingen av dem uttryckte sina tankar i dessa termer, utan särartsfeminismen och likhetsfeminismen är begrepp som forskare har formulerat och tillämpat i efterhand på tänkare från årtiondena innan begreppet feminism existerade.

Mary Wollstonecrafts tankar spreds till de nordiska länderna som ett resultat av hennes resor till Danmark, Norge och Sverige. Man bör-

jade dock hänvisa till Wollstonecrafts och de Gouges åsikter i större omfattning i den offentliga debatten först mot slutet av 1800-talet, när kvinnofrågan fått större uppmärksamhet. Till en början föddes nya idéer huvudsakligen i litterär form. Exempelvis väckte svenska Fredrika Bremers (1801–1865) roman *Hertha* (1856) mycket debatt eftersom hon i den kritiserade avsaknaden av medborgerliga rättigheter för kvinnor. I boken *Amtmandens Døttre* (1855) kopplade den norska författaren Camilla Collett (1813–1895) i sin tur kvinnors brist på frihet till de tvångsäkterskap som var vanliga på den tiden. För Collett var kvinnor objekt i ett samhälle definierat av män, och de saknade rätten till egen vilja, vilket framgår av följande utdrag ur boken:

Vår bestemmelse er å giftes, ikke å bli lykkelige. I den forstand har jeg sett begge mine eldre søstre oppfylle sin bestemmelse. De tok sine menn med overlegg, frivillig, og dog ville de ikke under noen omstendighet selv ha valgt dem.*

* "Vår bestämmelse är att *bli gifta*, inte att bli lyckliga. I den meningen har jag sett bägge mina äldre systrar uppfylla sin bestämmelse. De tog sina män efter övervägande, frivilligt, och dock skulle de inte under några omständigheter ha valt dem själva." Översättning: Lena Axelsson 1983.

Bremers och Colletts verk publicerades under en tid när horisonten för kvinnors möjligheter så småningom började vidgas i och med att de fick tillgång till utbildning. Utbildningens betydelse betonades även i *Tidskrift för hemmet, tillegnad den svenska qvinnan*, som grundades 1859 och anses vara den första kvinnoakstidningen i Norden. De nyligen utbildade kvinnorna utgjorde kärnan i den kvinnorörelse som gradvis började ta form.

Det första steget mot kvinnornas organisering togs av olika föredragsgrupper och litterära kretsar. Ett exempel är Diskussionsforeningen Skuld som grundades 1883 av fem norska kvinnor som träffades på en privat universitetskurs för kvinnor: Marie Holst, Anna Bugge, Laura Rømcke, Minda Ramm, Betzy Børresen och Cecilie Thoresen. I Finland var det i sin tur författaren Minna Canth:s salong som utgjorde det centrala forumet för diskussioner om kvinnofrågan i slutet av 1800-talet. Privata sammankomster av den här typen var viktiga eftersom kvinnors möjligheter att röra sig fritt i offentligheten fortfarande var begränsade på många sätt. Så småningom började kvinnorna också offentligt ta ställning till sin position i samhället. Det finns med andra ord tydliga likheter mellan 1800-talets diskussionskretsar och 1970-talets så kallade medvetande-

höjande grupper som användes av den feministiska rörelsen för att stärka kvinnors egenmakt och hjälpa dem att hitta en egen röst. I båda typerna av grupper låg fokus på att erbjuda mer information, vilket ledde till att man upptäckte könsrelaterade orättvisor.

Den första egentliga kvinnosaksorganisationen i Norden var Dansk Kvindesamfund som grundades i Danmark 1871. Enligt den norska historikern Ida Blom blev grundandet av organisationen ett startskott för kampen för kvinnlig rösträtt, även om det tog sin tid innan kvinnosaksorganisationer grundades i de övriga nordiska länderna. 1884 blev ett viktigt år för kvinnors organisering. Då grundades Finsk kvinnoförening (Suomen naisyhdistys), svenska Fredrika-Bremer-Förbundet och Norsk kvindeforening. Den första föreningen på Island som engagerade sig i kvinnosaken var Hið íslenska kvenfélag, som grundades tio år senare.

Grundandet av kvinnosaksföreningar skedde inte i ett vakuum, utan kvinnorna var välinformerade om vad som diskuterades ute i Europa. Dansk Kvindesamfund grundades i själva verket först som en lokalavdelning för Association Internationale des Femmes, som var baserad i Schweiz, men den danska avdelningen bröt sig ur och blev en egen organisation redan samma

år som den grundades. Även verket *The Subjection of Women* (1869) av makarna John Stuart Mills (1806–1873) och Harriet Taylor Mills (1807–1858) lästes aktivt. Samma år, 1869, publicerade *Helsingfors Dagblad* ett referat av Mills bok med följande motivering:

I en tid då förbättringen af qvinnans sociala ställning börjar blifva mer och mer föremål för upplyste lagstiftares omtanke, torde det ej vara ur vägen för oss, hvilka ju utan tvifvel äfven vilja följa med framåtskridandets ström, att taga notis om hvad i dylika ämnen yttras annorstädes.

Politiskt hade dagbladet en liberal hållning, och bevakningen av kvinnofrågan passade därför som hand i handske. Dessutom hoppades referatets författare Adelaïde Ehrnrooth, under pseudonymen A-ï-a, nå största möjliga antal läsare.

Kvinnorörelsens organisering skedde samtidigt på olika håll i västvärlden. Att kvinnorna blev aktiva hade ett starkt samband med mer övergripande trender i samhällsutvecklingen, i synnerhet den allt snabbare moderniseringen på 1800-talet. Industrialiseringen hade skapat nya arbetsplatser i städerna sedan början av århundradet, vilket ledde till att människor flyttade från landsbygden till städerna. Från mitten

av århundradet började även nya utbildningsmöjligheter öppnas för kvinnor, och allt fler unga kvinnor flyttade hemifrån för en tjänst i staden. Ett arbete gav förutom utkomst även ett självständigare liv än tidigare. Detta skapade en gynnsam grogrund för en ny typ av gruppidentitet som kunde få sin form inom det nyligen uppkomna föreningssamhället. Men kvinnoorganisationerna var inte bara ett resultat av samhällets modernisering, utan de blev också en nyckelfaktor för att begreppet medborgarskap kunde utvidgas till att omfatta även kvinnor.

VAD ÄR FEMINISM?

Tänkare som Olympe de Gouges och Mary Wollstonecraft har ofta kallats protofeminister: de drev kvinnors rättigheter innan begreppet feminism började användas under 1800-talet. Själva lanseringen av begreppet har kopplats till den franska filosofen Charles Fourier (1772–1837). För honom betydde dock termen *féminisme* inte från början strävan efter lika rättigheter. Med termen hänvisade Fourier i stället till kvinnliga drag och egenskaper. Termen förekommer också i denna betydelse i *Webster's American Dictionary of the English Language* från 1841. Redan efter några decennier började termen användas

som en beskrivning av kvinnors strävan efter emancipation. Innebörden uppstod i Frankrike på 1870-talet och spred sig till olika delar av Europa och även till andra sidan Atlanten i samband med de möten som ägde rum vid de första internationella kvinnoakskongresserna på 1890-talet. I USA etablerades ordet feminism bland den bredare allmänheten först på 1910-talet, men i de europeiska länderna blev ordet snabbt en del av vokabulären.

Etableringen av begreppet feminism i dess nuvarande betydelse syns tydligt i ett föredrag av den svenska författaren Frida Stéenhoff (1865–1945), som finns bevarat i ett referat som cirkulerade i tidningar både i Sverige och Finland tidigt på 1900-talet. Enligt Stéenhoff hade ordet feminism spridits till hela den civiliserade världen och betydde samma sak som ”kvinnors frigörelse, kvinnoak, kvinnoemancipation”. Men som begrepp var ordet feminism färskare och även innehållsmässigt modernare, som Stéenhoff formulerade sina tankar. Feminismens uppkomst ansåg hon vara kopplad till franska revolutionen, men ordet feminism omfattade även arbetarkvinnornas kamp. Enligt Stéenhoffs definition handlade den moderna kvinnorörelsen framför allt om att skydda dem som var svagare.

Den feministiska rörelsens franska ursprung stod också i fokus i en av de första tidningsartiklarna i Norden som använde ordet feminism. Artikeln publicerades i *Svenska Dagbladet* 1897 och spred sig sedan både i Sverige och till tidningar på andra sidan Östersjön. Själva texten handlade om det nyhetens behag som omgav feminismen i Frankrike, vilket också säger något om begreppets ursprung. Finländska läsare som behärskade svenska kunde i *Nya Pressen* läsa om på vilket sätt feminismen låg i tiden:

Feminismen har kommit högt i vädret på senare tiden i Frankrike; hvarje belevnad man måste numera intressera sig för rörelsen, och hvarje kvinna som ställer sig afvaktande eller afvikande riskerar att bli utpekad som resp. betänkligen förlegad eller fullständig barbar.

Skribenten fortsätter med att beskriva hur rörelsen blev mer och mer populär och livligt debatterades i föredrag, böcker och tidningsspalter. Feminismen hade kommit att bli en sorts specialvetenskap, som framför allt franska tidningar med fokus på lättare underhållning gärna tog upp. I dagens termer skulle man kunna säga att feminismen var en ny trend som på 1890-talet tycktes vara på allas läppar.

Medan man på 2020-talet sprider tankar via sociala medier var 1890-talets viktigaste informationskanaler böcker, föredrag och tidningspressen. Kvinnorörelsen använde sig av alla tre, och i ett tidigt skede började kvinnoorganisationerna även ge ut egna tidskrifter. I Norden inledde *Kvinden og Samfundet* i Danmark och *Kvennablaðið* på Island sin verksamhet 1885. I Sverige efterföljdes *Tidskrift för hemmet* i sin tur ett år senare av *Dagny*, medan norska *Nylænde* började publiceras 1897 och finska *Kotija Yhteiskunta* 1899. Av dessa utges fortfarande *Kvinden og Samfundet* och *Tidskrift för hemmet*, den sistnämnda numera under namnet *Hertha*. De andra tidskrifterna lades ner efter att kampen om rösträtt hade avtagit på 1910- och 1920-talen.

Tidskrifterna blev en central arena för samnordiska diskussioner om frågor relaterade till kvinnors rättigheter. Kvinnorörelsens aktivister hade här en nyckelroll. Till exempel norska Marie Høeg (1866–1949), som hade studerat fotografi i Finland på 1890-talet, skaffade en prenumeration på den finländska tidskriften *Nutid* till kvinnosaksklubben som hon grundat på sin hemort Horten. Den finländska kvinnosakskvinnan och journalisten Toini Topelius (1854–1910) text i *Dagny* 1887 tyder i sin tur på att hon hade

möjlighet att läsa tidskriften regelbundet. Texten var en replik på en bokrecension som tidigare hade publicerats där och på den debatt om romantisk vänskap mellan kvinnor som recensionen hade satt igång.

Toini Topelius text är ett bra exempel på hur kvinno- och kvinnosakstidningarna gav sina prenumeranter en möjlighet att utveckla sina argumentationsfärdigheter. I det moderniserade samhället hade det blivit en tydligare uppdelning mellan det offentliga livets krets, som var reserverad för män, och hemmets krets, som ansågs kvinnlig. Det gjorde att en kvinna kunde skapa förvirring till exempel när hon ensam besökte ett kafé – något den norska kvinno- och kvinnosakspionjären Aasta Hansteen (1824–1908) fick erfa när hon genom att göra just detta orsakade en skandal i Kristiania (i dag Oslo). Särskilt kvinnor som presenterade sina åsikter offentligt ansågs vara udda fåglar på 1800-talet. Därför var det en nödvändighet att öva upp dessa färdigheter i en trygg miljö bland likasinnade kvinnor.

Trots att rösträttsaktivisterna beredde vägen för kvinnans offentliga roll kämpade feministerna på 1970-talet fortfarande med samma sak: kvinnor hade inte uppfostrats till att uttrycka sin egen åsikt. De började bland annat öva på sina argumentationsfärdigheter i medvetan-

dehöjande grupper dit män inte var välkomna. I grupperna delade kvinnorna med sig av upplevelser från sina liv. Genom att lyssna på varandras erfarenheter började kvinnorna så småningom inse att det de upplevde i själva verket handlade om större könsstrukturer som placerade kvinnor i en ojämlik ställning jämfört med män. Ur dessa delade erfarenheter växte en vilja till förändring fram. Innan man kunde kräva förändring behövde kvinnorna först lära sig att sätta ord på sina upplevelser på sitt eget sätt. I Finland fick kvinnor verktyg till detta via boken *Denna värld är vår. Handbok i systerskap* (1975) av Birgitta Boucht och Carita Nyström, som hörde till grundarna av den finlandssvenska gruppen Marxist-Feministerna. Gurli Lindén, medlem i en feministisk skrivargrupp i Sydösterbotten, beskrev i *Vasabladet* den arbetsmodell för kvinnogrupper som presenteras i boken med följande ord:

Processen blir synlig. Insikten om det viktiga i att helt bryta de givna formerna och söka nya upprövade, insikten om att vi måste föra in alla våra erfarenheter i debatten, också de privata tabubelagda. För vi måste bli synliga för varann, söka ett nytt språk och nya former för kommunikation utanför de av mannen givna.

Som citatet visar kan feminism i sin enklaste form definieras som en strävan att hitta sin egen röst och/eller kräva en röst för dem som står i samhällets utkant. I början handlade det om att göra kvinnans röst hörd, men under 2000-talet har det i allt högre grad handlat om att ge en starkare röst åt olika marginaliserade grupper, exempelvis rasifierade personer och personer med funktionsnedsättning.

Det är också värt att minnas att feministiska män inte alls är något nytt fenomen. Särskilt 1970-talet och 1980-talet var en tid då det förekom feministiska mansgrupper, som erbjöd män en möjlighet att kritiskt reflektera över sina egna uppfattningar om kön. För kvinnorörelsen på 1800-talet hade manliga allierade med liberala värderingar en viktig roll. Delvis berodde det på att kvinnornas handlingsmöjligheter i det offentliga livet var begränsade. Därför kunde man till exempel behöva använda namnet på en manlig släkting för att grunda tidningar. Medborgerliga rättigheter för kvinnor var en idé som passade väl in i liberala mäns tankar om medborgarskapet. En majoritet av männen tyckte däremot att de tidiga kvinnosakskvinnorna var märkliga och att deras krav skapade konflikter mellan könen. Vi återkommer till detta längre fram.

FEMINISMENS OLIKA FORMER

Feminism är inte en entydig idé utan dess definition har ofta debatterats både inom kvinnorörelsen och av forskare. Historieforskaren Lucy Delap (2021) beskriver det som en mosaik av feminism. Med det menar hon att synen på hur man ska utmana maktrelationerna mellan könen har varierat mellan länder och tidsperioder. Dessutom har kvinnorörelsens riktningar definierat idéns innehåll olika. På grund av detta ser feminismens historia lite olika ut beroende på vilket hörn av mosaiken man utgår från. Gemensamt för olika feminismer är en strävan efter ökad jämställdhet och jämlikhet i allmänhet, vilket knyter dem samman i en mångskiftande historia.

Ett konkret exempel på feminismens mångfald är kvinnornas kamp för rösträtt på 1800-talet. Medan den borgerliga kvinnorörelsen till en början endast ville ha rösträtt för välbärgade kvinnor, började arbetarklassens kvinnorörelse vid sekelskiftet 1900 utöka kraven så att de också inkluderade arbetarkvinnor. Organiseringen bland borgerliga kvinnor representerade jämställdhetsfeminismen som hade uppstått ur idén om individuell frihet, med målet att garantera kvinnor och män samma rättigheter som fullvärdiga medborgare. Arbetarklasskvin-

nornas socialistiska feminism kombinerade i sin tur kvinnofrågan med klasskampen och utvidgade medborgarskapet till att omfatta de svaga i samhället. Olika former av jämställdhetsfeminism och socialistisk feminism uppstod i de industrialiserade västländerna, medan svart feminism framför allt växte fram i USA. Liksom den vita kvinnorörelsen var den svarta feminismen utbredd särskilt under den senare delen av 1800-talet och gav upphov till såväl läsecirklar som publikationer. Men de svarta kvinnornas kamp präglades i hög grad av att de mötte flera olika former av diskriminering samtidigt. För dem var frågan om kvinnors ställning tätt sammanbunden med kampen mot efterdyningarna av slaveriet. Kvinnorörelsens olika grenar inspirerade emellertid varandra. Därmed fick arbetarklassens kvinnorörelse i slutändan borgarkvinnorna att frångå den klassbaserade rösträtten och eftersträva allmän och lika rösträtt.

Ur dagens synvinkel kan det kännas märkligt att borgarkvinnorna först eftersträvade rösträtt endast för kvinnor i överklassen, men det är viktigt att komma ihåg att rösträtten till en början inte var någon självklarhet ens för alla män. Ännu under 1900-talets första årtionden fanns det både kvinnor och män som uteslöts från det politiska medborgarskapet. För att bli utesluten

kunde det exempelvis räcka att man fick socialbidrag eller stod under förmyndarskap. Röst-rätten var också präglad av dåtidens tankar om ras. När de nyzeeländska kvinnorna blev först i världen att få rösträtt lämnades maorikvinnorna utanför den egentliga rösträtten och fick bara rösta i valen till maoriernas kvotplatser i parlamentet.

Gemensamt för olika länders rösträttskamper är att kvinnor har varit tvungna att själva aktivt kräva rösträtt. Hur rösträtten slutligen har uppnåtts har varierat mellan länderna. Att allmän och lika rösträtt infördes i Finland berodde på undantagstillståndet till följd av storstrejken 1905. Situationen påskyndade den kamp som kvinnorörelsen hade fört redan i tjugo års tid. År 1906 blev Finland det första landet i världen där kvinnor samtidigt fick både rösträtt och rätt att ställa upp som kandidater till riksdagen. Det bör noteras att Finland vid den här tiden ännu inte var en självständig stat utan ett storfurstendöme inom det ryska imperiet. Kvinnorna i övriga delar av Ryssland fick å sin sida vänta till 1917, då de fick rösträtt i samband med revolutionen. I många andra länder utökades rösträtten gradvis. Till exempel fick kvinnor i Storbritannien inkomstbaserad rösträtt 1918 medan allmän rösträtt uppnåddes först tio år senare.

Inte ens hundra år efter de första rösträttsreformerna hade alla kvinnor i världen fått rösträtt; för många kvinnor i Mellanöstern öppnades möjligheten att gå till valurnorna först kring millennieskiftet. Utvecklingen har inte heller varit enbart positiv. Till exempel har talibanstyret i Afghanistan återigen begränsat den kvinnliga rösträtten, som infördes 1964. Globalt sett har den kvinnliga rösträtten med andra ord debatterats under hela långa 1900-talet.

Vid sidan av den ojämna takten i jämställdhetsutvecklingen har 1900-talet präglats av en kontinuerlig ökning av olika former av feminism. Många grupperingar inom kvinnornas befrielse-rörelse (Women's Liberation Movement) i USA, som startade i slutet av 1960-talet, representerade den så kallade radikalfeminismen, vars mål var att ifrågasätta hela det samhällssystem som byggts upp av män. Detta medförde också en ny slags terminologi då feministerna började tala om männens herravälde med hjälp av begreppet patriarkat. Även inom den socialistiska feminismen började man se kön som en viktigare faktor än klass för kvinnors underordning. Inom ramen för radikalfeminismen tillkom även den lesbiska feminismen, som tog frigörelsen från männens samhälle till en mer extrem nivå, och kulturfeminismen som fokuserade på kvinnospecifik kultur.

Förutom aktivismen på gräsrotsnivå blev olika politiska reformer avgörande för kampen om lika rättigheter. Kvinnornas intåg i arbetslivet underlättades till exempel av dagvårdslagar och jämställdhetslagar.

Idéerna inom kvinnornas befrielseörelse tog först form i USA men spreds snabbt därefter till andra kontinenter. De olika grupperingarna var på flera sätt knutna till varandra men de fick också olika tyngdpunkter i olika länder. Till exempel använde sig såväl radikalfeminister som lesbiska och socialistiska feminister av medvetandehöjande grupper. På sina håll fick de nya idéerna även inflytande i kvinnoorganisationer som hållit sig till den liberalfeministiska linjen.

I Norden stod majoriteten av den så kallade nya kvinnorörelsen för den nya vänsterns socialistiska feminism. För dem var kön lika viktigt som klasskampen när målet var att frigöra sig från kapitalismen. Trots detta fanns det skillnader mellan de nordiska länderna. Grupper inom den nya kvinnorörelsen, så kallade nyfeminister som Rödstrumporna i Danmark och Island, arrangerade stora demonstrationer och kvinnoörelsen var aktiv även i Norge och Sverige. För Finlands del kom den nya kvinnorörelsen igång långsammare och i mindre skala än i andra län-

der. Med andra ord tog nyfeministiska idéer olika uttryck i olika samhällen.

Parallellt med den kulturella kontexten har feminismen alltid speglat de större trenderna i samhällsdebatten. Till exempel kan man se ekofeminismens uppkomst under 1970- och 1980-talen som ett uttryck för den ökade oron för exploateringen av naturresurser. Begreppet ekofeminism kom från den franska feministen Françoise d'Eaubonnes bok *Le Féminisme ou la Mort* (1974), där författaren pekade ut sambanden mellan miljökrisen och kvinnors underordnade ställning i en värld ledd av män. Samtidigt bidrog den accelererande kapprustningen mellan USA och Sovjetunionen och hotet om kärnvapenkrig till att många kvinnor som var intresserade av kvinnosaken under 1970-talet kombinerade sin aktivism med fredsarbete. I slutet av 1980-talet tog begreppet intersektionell feminism form och synliggjorde i sin tur att det fanns skillnader i förtrycket mot kvinnor: vita medelklasskvinnor hade en privilegierad ställning jämfört med till exempel invandrarkvinnor, rasifierade kvinnor eller kvinnor med funktionsnedsättning. 1990-talets queerfeminism lyfte fram sexuella minoriteter och könsminoriteter på den feministiska rörelsens agenda och därefter har transfeminismen utma-

nat kvinnorörelsen att reflektera över könets grundläggande väsen.

Nya perspektiv har inte alltid tagits emot med öppna armar, utan har väckt debatt mellan olika grupperingar. Till exempel tog många liberalfeminister avstånd från den lesbiska feminismen på 1970-talet eftersom de ansåg att den skadade feminismens anseende. På samma sätt har könsångfald orsakat spänningar sedan 2010-talet. Medan en del försvarar ciskvinnors (alltså kvinnor som inte är transpersoner) rätt till könsseparata utrymmen, anser andra att transkvinnor helt klart ingår i kategorin kvinnor. Även i detta avseende handlar det delvis om en bredare utveckling: dagens ungdomar har vuxit upp med en förståelse för könsångfald, medan personer som var unga på 1970-talet i första hand har uppfattat kön som ett binärt fenomen. Detta har inneburit att de har behövt ändra sitt tänkesätt medvetet, men det gäller inte enbart feminister utan också olika generationers uppfattning av kön i allmänhet.

Samtidigt har många av de feministiska rörelsernas synpunkter så småningom blivit etablerade inom den offentliga debatten om jämlikhet och jämställdhet. I princip innebär det att marginaliserade gruppers erfarenheter har lyfts fram parallellt med det kvinnliga perspektivet

under 2010- och 2020-talen. Därmed räcker det till exempel inte längre att bara räkna antalet kvinnor som förekommer i journalistiskt innehåll. I stället anses en mångfald av röster vara en förutsättning för en mångfasetterad journalistik. Det anses önskvärt att inte bara den vita heterosexuella medelklassmannen får sin röst hörd, utan även representanter för olika religioner, funktionsnedsättningar och sexuella minoriteter, samt även människor i olika åldrar och med olika könsupplevelser.

VÅGOR OCH VULKANER I FEMINISMENS HISTORIA

Betydelsen av ordet feminism och dess pluralform feminism har varierat över tid och mellan kulturer. I dagligt tal används ordet vanligtvis i singular, men i metaforen om feminismens vågor har singular- och pluralformen blandats samman. Samtidigt har metaforen om feminismens vågor varit ett enkelt sätt att åskådliggöra feminismens historia. Vågmetaforen har också använts i samband med andra sociala rörelser, men den har fått särskilt stor vikt när den feministiska rörelsen beskrivits.

Idén om feminismens vågor föddes på 1960-talet då kvinnornas organisering växte sig star-

kare först i USA och så småningom också i de flesta europeiska länder. Den nya kvinnorörelsens medlemmar särskilde sin verksamhet från sekelskiftets kvinnorörelse, som de såg som borgerlig, och kallade sig feminismens andra våg. Metaforen blev känd för den breda allmänheten när journalisten Martha Weinman Lear i en artikel i *New York Times* 1968 beskrev de mer offentliga arbetsformer som tillämpades av National Organization for Women (NOW), som hade grundats 1966. I artikelns paradbild såg läsaren amerikanska kvinnor kräva rösträtt i början av 1900-talet, och i texten sammanfattades vågmetaforen på följande sätt:

Proponents call it the Second Feminist Wave, the first having ebbed after the glorious victory of suffrage and disappeared, finally, into the great sandbar of Togetherness.

Lears definition handlade om en ny aktivering av rörelsen efter en lång period av tystnad. Metaforen betonade samtidigt både kontinuiteten mellan vågtopparna och skillnaderna mellan dem. I all sin enkelhet var metaforen lätt att ta till sig och har sedan dess använts både i USA och andra länder i dagligt tal och i forskning. Beroende på definitionssättet har feminismen redan

nått den fjärde eller femte vågen. Men ända sedan 1980-talet har forskare pekat på att metaforen också innehåller en del problem. Framför allt har de kritiserat tanken om tydligt avgränsade vågor – att kvinnors organisering i olika tider presenteras som en aktivitet med en tydlig start- och slutpunkt. Forskarna menar att det har suddat ut kontinuiteten mellan de olika perioderna, även om detta ännu inte var fallet i Lears text.

I kvinnorörelsens historia kan man se tydliga perioder av aktiv handling, vilket överensstämmer med idén om vågor. I själva verket har feminismen inte försvunnit någonstans mellan dessa intensifieringsperioder utan endast antagit olika former under olika tider. Exempelvis blev arbetslivet det viktigaste området för samhällsaktiva kvinnors aktivism efter att kampen för rösträtt, som kännetecknade första vågens feminism, var avklarad. Det ledde till att kvinnorörelsen kanaliserades till många olika organisationer med anknytning till arbetslivet, till exempel International Federation of Business and Professional Women som grundades 1930. Där deltog även nordiska kvinnor aktivt. Den finländska journalisten Anni Voipio var till och med organisationens vice ordförande 1947–1953 och 1956–1962.

I stället för den ursprungliga metaforen som syftade på havsvågor har forskare på senare tid

bland annat liknat feminism vid magma som flyter under vulkanens yta och bryter ut när trycket blivit tillräckligt högt. Feminismen har också beskrivits som vibrationer i radiofrekvenser, det vill säga radiovågor. Sedan upplysningsåren på 1700-talet har de feministiska idéerna ibland vibrerat kraftigare och ibland ebbat ut. Enligt Nancy A. Hewitt (2010) har signalen aldrig försvunnit helt, utan dykt upp på nytt när idéerna börjat väcka genklang hos enskilda individer eller grupper.

Hewitts metafor om vibrationernas frekvens beskriver feminismens mångfald väl. Även om de amerikanska liberalfeministerna själva kallade sig för feminismens andra våg, bestod 1960- och 1970-talens feminism i själva verket av flera olika grupperingar. Av dessa betonade en del fortfarande lika rättigheter för kvinnor i det offentliga livet, medan andra ville krossa hela det samhälle som var byggt av män. Dessa skillnader i målsättningar och verksamhetsmodeller var inte typiska enbart för decennierna efter andra världskriget, utan arbetet för jämställdhet har i alla tider betonat både könens likheter och olikheter. Det handlar med andra ord om olika uppfattningar om hur jämlikhet och jämställdhet kan uppnås i praktiken. På vissa håll har olika uppfattningar främjats parallellt. Till exempel drev

1800-talets kvinnosakskvinnor frågan om lika rätt till utbildning och arbetsliv samtidigt som många av dem var med och byggde en kvinno-specifik medborgarmodell. I modellen utvidgades moderskapet från hemmets krets till samhället: utöver de egna barnen var kvinnans uppgift att ta hand om hela samhällets moral och livskraft.

Begreppet feminism har alltid levt i sin tid och tolkats utifrån sin tids historiska och kulturella kontext. Därför har en del av kvinnorna som kämpat för kvinnors rättigheter även tagit avstånd från begreppet. Till exempel tyska Clara Zetkin (1857–1933) och ryska Aleksandra Kollontaj (1872–1952), som drev den marxistiska kvinnosaken, förknippade ordet feminist med borgarkvinnor vars mål stod i konflikt med den socialistiska klasskampen. Senare har ordet feminism förknippats med den västerländska kvinnorörelsen, eller vita kvinnor, vilket har utslutit rasifierade kvinnor från ideologin. Många har även ansett att feminismen har kopplingar till radikalism, vilket har fått dem att ta avstånd från begreppet. ”Jag är inte feminist, men jag är för jämställdhet” har varit en välbekant kommentar i många västländer under 1900-talets sista årtionden, men den har paradoxalt nog antagit särskilt betydelsefulla former i Finland. Till exem-

pel uttryckte en bokhandlare som intervjuades i den finskspråkiga tidningen *Uusi Suomi* 1979 följande funderingar om kvinnosaken: "Jag skulle nog inte kalla mig feminist. Eller jämställdheten behöver förbättras, men jag skulle ändå inte gå och bränna min behå."

Avståndstaganden från feminismen i dess mest radikala form har inte bara varit enskilda kvinnors val. Efter andra världskriget har främjandet av kvinnosaken i de nordiska länderna i regel skett inom ramarna för den så kallade statsfeminismen. Termen lanserades av den norska sociologen Helga Hernes på 1980-talet. Enligt henne var den norska välfärdsstaten ännu inte helt kvinnovänlig, trots att man under 1970-talet hade lyckats förbättra jämställdheten genom politiskt beslutsfattande. Därför hade landet, precis som de andra nordiska länderna, fortfarande behov av statsfeminism, alltså ett samarbete mellan gräsrotsaktivism och politiskt beslutsfattande. Detta förutsatte att kvinnors ställning inom politiken stärktes.

I Norge hade statsfeminismen fått särskilt stor betydelse eftersom man lyckats öka antalet kvinnliga politiker genom samarbete mellan politiska kvinnoorganisationer och gräsrotsaktivismen. I kommunalvalet 1971 hade kvinnornas andel ökat från cirka 9 procent till drygt

14 procent. Bland dem som utnyttjat valmatematiken fanns både nyfeminister och kvinnliga representanter för olika partier. Den nya kvinnorörelsens *empowerment*-retorik framkom tydligt i guideboken *Kvinnens lille røde* som publicerades under valet. I Finland tog statsfeminismen form först efter att kvinnorörelsens medlemmar hade gett sig in i politiken. Därför var till exempel de nya kvinnliga riksdagsledamöterna som intervjuades i den finska damtidningen *Anna* ännu 1987 rätt omedvetna om vad feminism egentligen betydde. Även om några av dem förhöll sig positivt till journalistens fråga om feminism, var majoriteten ense om att feminism var en extrem form av kvinnosakförespråkande, och de såg den som aggressiv och attackerande.

Redan innan statsfeminismens etablering hade diskussionen i Norden tagit egna former. På 1950- och 1960-talen började samhällsvetare intressera sig för begreppet könsroller och skisserade upp en modell för dessa. Denna modell gav upphov till en samhällsdebatt som så småningom ledde till att den tydliga uppdelningen mellan män och kvinnor luckrades upp. I takt med att samhället moderniserades och urbaniserades uppstod behov av nya sätt att organisera arbete och vardagsliv. Här blev den svenska sociologen Edmund Dahlströms uppdelning i en konserva-

tiv, moderat och radikal könsrollsideologi central. Den konservativa könsrollsideologin stod för husmorsmodellen som dominerade särskilt i Sverige och Norge, där de två könen rådde över sina strikt separata områden. Anhängare av den moderata ideologin stödde i sin tur kvinnornas övergång till lönearbete, men de ansåg fortfarande att det var kvinnans sak att sköta hemmet. I den radikala modellen var målet däremot en total förändring av könsrollerna: både kvinnan och mannen skulle ha möjlighet att kombinera familjelivet med arbetslivet och båda skulle också bära sitt ansvar för hushållsarbetet.

I början av 1960-talet började könsrollerna diskuteras offentligt i Sverige och influenserna spred sig till Finland med några års fördröjning. Ryhmä 9 (Grupp 9), som startade sin verksamhet i Finland 1965, drev enligt Dahlströms definition en radikal könsrollsideologi vars mål var att reformera både kvinnans och mannens roll. Följande år blev gruppen en officiell förening och bytte namn till Yhdistys 9 (Förening 9). I kärnan av verksamheten fanns könsrollsbegreppet, medan föreningens aktivister tog avstånd från feminismen som de såg som borgerlig och gammaldags. Detta förklarar delvis varför den feministiska rörelsen utvecklades lite senare i Finland än i de övriga nordiska länderna. Medan

1970 blev ett avgörande år i övriga Norden, då feministgrupper grundades i Danmark, Norge och Island, bildades de första uttryckligen feministiska grupperna i Finland – Marxist-Feministerna och Rödkäringarna – först tre år senare.

Begreppet feminism var inte heller okomplicerat i andra länder i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet. Svenska Grupp 8 kämpade till exempel med ordet feminism långt in på 1970-talet. Å ena sidan berodde det på 1960-talets tradition att diskutera könsroller uttryckligen – en tradition som gruppens verksamhet hade vuxit fram ur, på samma sätt som finska Yhdistys 9. Å andra sidan handlade det om friktionen mellan feminism och socialism, som framhävdes särskilt i Sverige. I själva verket tog också den amerikanska radikala kvinnorörelsen på 1960-talet till en början avstånd från ordet feminism. I USA ville unga kvinnor som var missnöjda med liberalfeminismen framför allt förknippa sin aktivism med kampen för medborgerliga rättigheter, i synnerhet med den svarta befrielserörelsen. De kallade därför sin aktivism för kvinnornas befrielserörelse. I massmedierna använde man den hånfulla förkortningen *women's lib* och *libbers*, men den ursprungliga benämningen var ett medvetet val. Termen feminism togs i bruk i

mer omfattande utsträckning först under andra hälften av 1970-talet, då man började använda det som ett paraplybegrepp för kvinnoaksrörelser.

Som förhandlingarna kring feminismens betydelse under olika tider visar har feminismen i regel setts som ett radikalt sätt att driva kvinnofrågor och därför förknippats med specifika krav på tänkesätt och beteenden. I slutet av 2010-talet blev detta tydligt på sociala medier där intersektionell feminism diskuterades alltmer, åtminstone i Finland. Samtidigt såg klyftan mellan generationer ut att växa. Journalisten Laura Honkasalo gav uttryck för den här känslan i en kolumn på finska 2017:

Allt jag gör blir fel, och jag kan ingenting! Nu talar jag inte om att sminka mig, utan om feminismen. [...] Jag satt väl och sydde korsstygn när feminismen förändrades för några år sedan. Plötsligt hade feminismen kommit in i den fjärde vågen och feministerna hade lärt sig att använda termer som intersektionalitet, som de inte vill förklara, i alla fall inte på nätet. Googla det för fan!

Honkasalos text sammanfattar den stränghet som verkade förknippas med den renläriga feminismen på sociala medier under 2010-talet. Men fenomenet var inte nytt. Feminismen har ofta framställts som intolerant, i alla fall av rörelsens

motståndare. Som en reaktion på detta har kulturforskaren Sara Ahmed presenterat en arketyp för dem som ifrågasätter de rådande sociala strukturerna och kallar dessa feministiska glädjedödare (*feminist killjoy*). Samtidigt som den feministiska glädjedödaren har orsakat obehag med sina kritiska observationer sedan slutet av 1800-talet, har det under de senaste decennierna också funnits en tendens att ersätta den kollektiva kampen med individualisering. Särskilt i den internationella debatten har man börjat tala om postfeminism, där individens egna val ersatte kollektiva aktiviteter. Kvinnorna ansågs ha samma möjligheter som män, vilket innebar att det var deras eget ansvar att ta vara på dem. Under 1990-talet och i början av 2000-talet fokuserade den postfeministiska retoriken på kvinnors karriärutveckling, medan man i diskussioner under 2020-talet har lyft fram sambandet mellan sexualitet och kvinnors egenmakt.

Postfeminismen är precis som feminismen i allmänhet förankrad i sin tid och de aktuella diskussionerna. De första tecknen på postfeminismen märktes av redan på 1970-talet när man både i angloamerikanska länder och i Finland framförde åsikter om att feminism inte längre behövdes, vilket motiverades med att jämställdheten redan var så gott som uppnådd. När poli-

tiska partier i de nordiska länderna i början av 2000-talet tog sig an temat feminism tycktes gräsrotsaktivismen bli överflödig. Under 2020-talet har populärfeminismen i sin tur suddat ut den kollektiva verksamheten och ersatt den med lättanvända slagord och konsumentprodukter. Det verkar som om debatten om feminismens nödvändighet ständigt flyttar till nya arenor, för att åter bli en drivkraft för aktivister när ojämlika strukturer blir mer synliga igen.

FEMINISMEN I VARDAGEN

Feminism ses ofta som synonymt med kvinno-rörelsen, men egentligen handlar den inte enbart om organiserad verksamhet. Däremot har den feministiska idén påverkat mängder av enskilda kvinnors liv och val, ofta även omedvetet.

De amerikanska sociologerna Verta Taylor och Nancy Whittier talar om en politisering av vardagen (*politisisation of everyday life*): feminismen har visat sig i kvinnoaktivisternas liv i form av möten och åsiktsyttringar men också inom det egna hemmet i sättet att uppfostra barn, bilda parförhållanden och organisera boende. Det var till exempel vanligt att kvinnosakskvinnor vid sekelskiftet 1900 bodde tillsammans, eftersom det ansågs vara en anständig boendeform för

ogifta kvinnor. En del av dem som delade bostad var också livskamrater, även om de förmodligen hade en annan syn på romantisk kärlek än dagens kvinnliga par. 1960- och 1970-talets feminister var i sin tur intresserade av kollektivt boende, vilket tydligt visar att deras feminism inte bara handlade om att utmana förhållandena mellan könen utan också om att få leva på ett alternativt sätt i största allmänhet. Även den lesbiska feminismen låg i tiden just då, eftersom lesbiskhet för många kvinnor var ett politiskt val oavsett deras sexuella läggning.

För vissa aktivister har feminismen följt dem från kampären i ungdomen till deras politiska påverkansarbete på äldre dagar. Till exempel har många av medlemmarna i den nordiska rörelsen Kvinnor för fred, som grundades i början av 1980-talet, fortsatt med sin aktiva verksamhet. Andra var med i verksamheten bara en kort tid och drog sig sedan tillbaka när deras övriga liv krävde uppmärksamhet. Men detta betyder inte att insikterna från deras feministiska uppvaknande inte skulle ha följt dem i olika livsskeden. I själva verket har vardagliga val ofta spridit feministiska idéer och därigenom ifrågasatt gränsen mellan det privata och offentliga livet. När feminismen vibrerar på både högre och lägre frekvenser, som Hewitt uttrycker det, har idén ständigt

påverkat människors liv också utanför rörelsen. Till exempel räknade man att cirka tusen kvinnor ingick i den nya kvinnorörelsen i Finland i slutet av 1970-talet, medan den offentliga debatten om feminism hade gjort idén känd för en betydligt större grupp kvinnor. Här hade massmedierna en central roll, och särskilt damtidningarna blev en viktig arena för populärfeminismen, vilket de fortfarande är.

Damtidningarnas journalister har inte nödvändigtvis själva varit feminister, men de har tagit fasta på aktuella teman i samhället och gjort dem begripliga för sina läsare i en lämplig och moderat form. I tidningar som är beroende av reklam- och prenumerationsintäkter har frågor som rör kvinnans ställning alltså huvudsakligen behandlats utifrån de rådande könsstrukturerna. Eftersom damtidningar rymmer många olika röster har det ibland också förekommit åsikter som utmanat de här strukturerna. I dagstidningar har man i sin tur ofta omdefinierat feminismen i betydligt mer konservativ anda, och medierna har stundtals även gett utrymme åt antifeministiska röster.

Som motvikt till damtidningsoffentligheten har feministerna skapat sina egna publikationer, poddar och innehåll på sociala medier, till exempel den svenska antologin *Fittstim* (1999). Boken

samlade unga kvinnors erfarenheter av sexism inom livets olika områden och utmanade den feministiska rörelsen till en ny typ av verksamhet. Boken översattes senare till danska, norska och finska, och sammanlagt 80 000 exemplar såldes. Det fanns dock skillnader i mottagandet. Medan boken blev ett kulturellt fenomen i sitt hemland gick den obemärkt förbi för många blivande feminister i Finland. Anna Lindholm erinrar sig i boken *Husmödrar och feminister* (2024) hur feminismen på 1990-talet fortfarande kändes avlägsen för i övrigt medvetna finska tonåringar. I Norge fick *Fittstim* däremot stor uppmärksamhet. Sammanlagt hänvisade man till boken i över 700 tidningsartiklar bara under utgivningsåret. Samma år fick den nordiska debatten ytterligare fart av den norska antologin *Råtekst* (1999), och ett år senare av den danska motsvarigheten *Nu er det nok, så er det sagt* (2000). Diskussionserna i antologier, egna tidningar och nätforum var alltså mer utmärkande för den unga kvinnorörelse som tog form på 1990-talet än organisationsarbete och påverkansarbete på gräsrotsnivå. Samtidigt började det uppstå former av feminism som lättare passade in i etablerade normer. Ett exempel är 1990-talets *girl power*-retorik, som bland annat den brittiska popgruppen Spice Girls använde.

Som ett centralt tema lyfte 1990-talets feminister fram rätten att uttrycka sin egen sexualitet och kvinnlighet. Även om sexualiteten hade varit ett viktigt tema redan för 1970-talets feminister, kritiserades de nya uppfattningarna om kvinnors aktiva sexualitet både av den äldre generationens feminister och den breda allmänheten. På 2010-talet lyfte rörelserna Slutwalk och #metoo återigen fram kvinnors rätt till sexuellt självbestämmande på dagordningen, och massdemonstrationer återupptogs som en av feministernas påverkansmetoder vid sidan av sociala medier. År 2017 blev till exempel den rosa kattmössan (*pussyhat*) en feministisk symbol för protester mot Donald Trumps första administration. Som exemplet visar avlöser feministgenerationerna varandra allt snabbare och ideologin är i viss mån splittrad. Därför är gränserna mellan olika grupperingar inte lika tydliga som de var ännu på 1990-talet när de amerikanska feministerna lanserade begreppet tredje vågens feminism.

STEREOTYPER OCH ÅNGEST

Feminismen har genom historien väckt starka känslor och fördomar. I den finskspråkiga pressen cirkulerade till exempel 1898 en artikel

där man beskrev huvuddragen i Finska kvinno-
föreningens och dess underavdelningars möte.
En av talarna var fru Stenius, som hade hållit
ett tal till män. I sitt tal hänvisade hon till upp-
fattningen om kvinnosakskvinnornas manshat,
som enligt Stenius hade blivit nästan som en all-
män sanning i motståndarnas medvetande. Ofta
återfanns kvinnosakskvinnornas manshat i mot-
argument som väckte diskussion inom kvinno-
rörelsen. Pseudonymen E-a D-n, som helt klart
hörde till arbetarkvinnorörelsen, uttryckte saken
på följande sätt i den svenska tidningen *Arbetet*
1910:

Åhjo! Jag vill uppvigla kvinnorna. [...] Uppviglings-
försöken ske inte av hat till männen, jag tycker bäst
om dem!

Fördomen om manshatande feminister är intres-
sant eftersom den har hållit i sig ända till i dag.
När jag nyligen bad norska högstadieungdomar
lista vilka stereotyper de hört om feminister
var manshat en klar etta i ordmolnet som bild-
ades. Betydelsen av ordet manshat hade blivit
ännu mer markant om uppfattningar kopplade
till feministers aggressivitet hade inkluderats.
Mitt urval var litet, men det tyder ändå på att
uppfattningen om en koppling mellan feminism

och manshat lever kvar och kommer sannolikt att föras vidare av den unga generationen även i fortsättningen.

Den svenska sociologen Carin Holmbergs *Det kallas manshat. En bok om feminism* visar att manshatarstämpeln först och främst är kopplad till ifrågasättandet av samhällets könsstrukturer. Föreställningen om manshatare har nämligen aldrig berott på att kvinnor som kämpat för kvinnofrågor på något sätt har agerat aggressivt mot män. I stället har det handlat om att ifrågasätta verksamhetsformerna i ett samhälle uppbyggt utifrån mäns perspektiv samt om kvinnors rätt att delta i utformningen av detta samhälle. I 1800-talets moderniserade samhälle väckte detta ångest både hos kvinnor och män som förespråkade traditionella värderingar. Till exempel kunde man se kvinnornas krav på rösträtt och jämlikhet som en orsak till att det föddes färre barn i familjerna. Samtidigt fanns en rädsla för att kvinnor skulle bli som män om de deltog i samhällelig verksamhet.

En skämtteckning publicerad 1910 i den norska satirtidningen *Vikingen* är ett bra exempel på detta. Fyra mansklädda kvinnor bär en kista med texten "Kvindeligheden". Bildtexten lyder: "Gudskelov, nu er da den afvejen, – Damerne

har længe været lej 'n!''* När skämtteckningen publicerades hade norska kvinnor ännu inte fått allmän rösträtt i stortingsval. Däremot hade de stegvis fått rösträtt i kommunalval 1901 och 1910, och inkomstbaserad rösträtt i stortingsval 1907. Helt klart visar skämtteckningen på ett debattklimat där de redan uppnådda stegen mot rösträtt räckte för att man skulle påstå att kvinnornas krav hade gått för långt. I bildspråket uttrycktes detta genom att skildra kvinnosakskvinnorna med olika maskulina attribut, bland annat herrkläder och cigarrer. I början av 1900-talet var det fortfarande kontroversiellt för kvinnor att klä sig i byxor, och sådana bilder placerade kvinnosakskvinnorna utan tvekan utanför den "riktiga" kvinnligheten.

För att förstå den norska tidningens skämtteckning ska man komma ihåg att kvinnors delaktighet i offentligheten och deras krav på likabehandling har utmanat etablerade uppfattningar om könsroller genom hela feminismens historia. Det har lett till en del motreaktioner, till exempel att man använder hånfulla skällsord om feminister. Susan Faludi skriver om detta i boken *Backlash. The Undeclared War*

* I översättning ungefär: "Gudskelov, nu är den ur vägen – damerna har länge varit less på den."

Against American Women (1991). Det är talande att hånet under olika tider och på olika platser ofta har handlat just om feministernas manhaftighet. Det visar på något väsentligt i stereotypernas betydelse: de används för att upprätthålla rådande föreställningar om kvinnlighet och manlighet, som feministerna anses hota med sina krav. Det förklarar också delvis varför liknande fördomar har uppstått i olika delar av världen. Samtidigt har massmedier, och senare sociala medier, haft en central roll i spridningen av dessa föreställningar.

Som exempel kan nämnas fördomen om feminist som behåbrännare som var allmänt förekommande under 1900-talets sista decennier. Den fick sin början i USA i september 1968 när en grupp aktivister från kvinnornas befrielserörelse arrangerade en demonstration i två delar i samband med tävlingen Miss America. Demonstrationens första del innefattade ett gatuspektakel där kvinnor kastade olika symboler för kvinnors underkuvning i den så kallade frihetssoptunnan (*freedom trash can*). Symbolerna utgjordes bland annat av behåar, damtidningar och smink. Soptunnorna tändes i själva verket aldrig på men de amerikanska medierna rapporterade om brännandet som om det hade skett. Därefter spreds nyheten via internationella nyhetsbyråer till

olika delar av världen, där stereotyperna började leva sitt eget liv.

Fördomen om feministen som bränner behåar är ett bra exempel på hur negativa uppfattningar ofta är en blandning av sanning och förutfattade meningar. I fallet med frihetssoptunnan hade de amerikanska feministerna själva skickat journalisterna ett pressmeddelande på förhand där de berättade om soptunnan och symbolerna som de skulle kasta i den. Feministerna skapade med andra ord medvetet ett mediaspektakel för att få uppmärksamhet för sin sak. För journalisterna passade detta utmärkt eftersom den sensationella udden gjorde demonstrationen värd att rapportera om. Senare, när stereotypens ursprungliga kontext bleknat, har bilden av den behåbrännande feministen lett till att feminister blivit ännu starkare förknippade med extremt beteende och okvinnlighet, vilket har förstärkt värdeladdningen och stereotypens negativa kraft.

Det intressanta är att universitetsstuderande i dag fortfarande kan identifiera stereotypen om behåbrännande feminister, medan den tidigare nämnda högstadiegruppen inte hade hört om den. Drygt sextio år efter att den uppkom har stereotypen alltså äntligen visat tecken på att avta. Ännu i början av 2000-talet kunde den

svenska rapartisten Feven lita på att stereotypen var igenkännbar när hon gav sin hitlåt det korta och koncisa namnet "Bränn BH'n". Låtens text tar ställning till jämställdhetspolitikens otillräcklighet och uppmanar kvinnor att själva ta makten. Brännandet av behåar används därmed som en positiv hänvisning till den feministiska rörelsens tidigare aktivism, som unga kvinnor nu ska ställa sig bakom:

Jag vill veta é ni med?
Det é dags att ta över. Vad?
Det ska jag se till.
BRÄNN BH:N
Dom som står i vägen, eyo på egen risk
BRÄNN BH:N
Och allt jag vill ha, vad vad? É bara att ta
BRÄNN BH:N
Så därför: bränn upp bh:n

Föreställningen om behåbrännare spreds över nationsgränserna, men andra stereotyper har varit tydligare knutna till en viss historisk tid och plats. I Finland infördes till exempel begreppet *feministisika* (feministvin) i den offentliga debatten i slutet av 1970-talet som en motsvarighet till begreppet *sovinistisika* (mansgris), som hade nått landet några år tidigare. I det finska språket kan orden *feminismi* och *emakko* (sugga,

det vill säga kvinnlig gris) tyvärr lätt kombineras, och de kom senare att bilda uttrycket *femakko*, ett nedsättande ord för kvinnor som uttrycker sin åsikt. Feministsvin var dess tidiga variant.

En journalist i vänstertidningen *Kansan Uutiset* var först med att skriva om feministsvin 1978, vilket väckte debatt mellan rörelsens anhängare och motståndare. Begreppet gjorde sitt intåg i det finska språkbruket i större omfattning sommaren 1979 när den konservativt lagda veckotidningen *Suomen Kuvalehti* publicerade en artikel av chefredaktören Mauno Saari med rubriken ”Feministin harhat” (Feministens villfarelser). Saari skrev i sin ironiska text om feministsvinet som eftersträvade samma möjligheter som män i det offentliga livet trots att männen redan hade börjat ta ansvar även i hemmet. Pricken över i var tidningens omslagsbild som föreställde en cigarrökande sugga. Särskilt omslaget visade tydligt vad tidningen ansåg om feminismen och feministerna.

Feministisika och dess förkortade form *femakko* hittade så småningom sin väg från pressdebatten till det vardagliga språkbruket och man började även använda orden i det kulturella bildspråket när man talade om extrema metoder för att främja kvinnoaken. När musikgruppen Eppu Normaali spelade in sin låt ”Alaston mies, alas-

ton nainen” (Naken man, naken kvinna) 1981 använde de sig av föreställningen i följande funderingar om maktförhållandet mellan könen:

Är impotens mannens fel
Om något feministsvin
Föraktfullt kräver de sista dropparna i bägaren.*

Begreppet användes allra flitigast i början av 1980-talet då det var i bruk bland både journalister och intervjuade. Särskilt användningen av termen *femakko* har fortsatt ända till i dag, och man stöter på ordet bland annat i tidningarnas insändarspalter och kommentarsfält.

Femakko, som är menat som ett skällsord, är precis som Fevens låt ett bra exempel på hur samma ord kan existera parallellt med två olika betydelser. Till exempel tog låten ”Feministirock” (2003) inspelad av bandet Kitkerät Neitsyet udden av uttrycket genom att göra det till sitt eget:

* Finskt original: ”Impotenssi miehen onko vika / jos joku feministisika / halveksuen vaatii viime pisarat pikariin.”

Pappor akta er! Er dotter kan vara smygfeminist!
Pojkar akta er! Er flickvän kan bli ...
Av en oskyldig lekkamrat i sandlådan
kan kläckas ett vidrigt feministsvin
intet ont anande kan du sätta dig
bredvid en sådan i bussen.*

Även andra vanliga uttryck för förutfattade meningar i finskan, *telaketjufeministi* (ung. militant feminist) och *kukkahattutäti* (tant i blomsterhatt), används numera inte bara av rörelsens motståndare utan också av feministerna själva.

Samtidigt är det intressant att begreppet feministsvin aldrig har etablerat sig i de skandinaviska språken trots att man i nyheterna åtminstone i Sverige och Norge rapporterade om det finska uttrycket på 1970-talet. I de andra nordiska länderna saknas överhuvudtaget liknande negativ terminologi som specifikt gäller feministerna och som lever kvar i språkbruket i flera decennier. En orsak till detta kan vara språket:

* Finskt original: ”Isät varokaa! Tyttäressänne voi piillä feministi! / Pojat varokaa! Tyttöystävästänne voi tulla.../ Viattomasta leikkitoverista hiekkalaatikolla / voi kuoriutua kammottava femakko / pahaa aavistamatta linja-autossa / saatat istuutua sellaisen viereen.”

engelska uttryck har som sådana inte passat lika bra i finskan som i skandinaviska språk. Därmed har till exempel termen *feminazi*, som uppkom i USA i slutet av 1980-talet, använts flitigare i övriga nordiska länder än i Finland. En viktigare förklaring är ändå den kulturella attitydmiljön. Även om feminismen har förknippats med negativa föreställningar i alla länder har den visat sig vara ett särskilt besvärligt ord i just Finland, där den politiska kulturen även i andra hänseenden har varit mer moderat än i övriga Norden.

I den här boken har jag tecknat feminismens historia i stora drag. Mitt mål har varit att visa att feminismen inte handlar om hur radikala kvinnor har varit, utan om hur maktförhållandena mellan könen har uppfattats i olika tider och vilka möjligheter kvinnor haft att utmana dem. Därmed handlar feminismens historia i själva verket också om männens historia, samt om social och politisk historia.

Förbättringar av kvinnors ställning har ofta inneburit att mäns ställning som samhällelig norm har ifrågasatts, vilket delvis förklarar det motstånd som feminismen och feminister har mött under årtionden. En del forskare menar att feminister, genom att utmana rådande könsupp-

fattningar, framkallar ångest inte bara hos män utan också hos kvinnor som försöker hålla fast vid etablerade könsroller. På 1800-talet diskuterades den här ångesten både i samtal och i tidningsspalter, men under 1900-talet blev massmedierna en allt viktigare arena för debatt om feminismens betydelse. Under de senaste tjugo åren har sociala medier delvis gjort diskussionsklimatet hårdare men på samma gång har de påskyndat spridningen av feministiska kampanjer över nationsgränserna. Samtidigt förändras diskussionsklimatet i samhället allt snabbare, vilket kan bidra till att feminismen återigen stärks i efterdyningarna av nykonservatismen. Ett tecken på detta sågs under internationella kvinnodagen i mars 2026 när tusentals människor i de nordiska länderna samlades och demonstrerade för jämlikhet. På demonstrationsbanderollerna propagerade man inte bara för kvinnors rättigheter utan också bland annat för fred och antirasism, det vill säga den mångfald som feminismen i dag omfattar. Inom samtidsfeminismen kan man alltså se ekon från 1970-talets feminism och dess syften, men betydelserna av olika perspektiv formas alltid av den samtid de verkar i.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

- A-ï-a [Adelaïde Ehrnrooth], "En intressant samhällsfråga. Qvinnans underordnade ställning", *Helsingfors Dagblad* 18.10.1869, s. 2-3.
- Ahmed, Sara, *The Feminist Killjoy Handbook*, London: Allen Lane 2023.
- Blom, Ida, "Structures and Agency. A transnational comparison of the struggle for women's suffrage in the Nordic countries during the long 19th century", *Scandinavian Journal of History* 37, 2012:5, s. 600-620. <https://doi.org/10.1080/03468755.2012.729023>.
- Boucht, Birgitta & Carita Nyström, *Denna värld är vår! Handbok i systerskap*, Helsingfors: Boklaget 1975.
- Breen, Marta, *Hvordan bli (en skandinavisk) feminist*, Oslo: Cappelen Damm 2020.
- Delap, Lucy, *Feminisms. A Global History*, London: Pelican 2021.
- E-a D-n, "I veckan mellan jul och nyår", *Arbetet* 12.1.1910, s. 4.
- Elgán, Elisabeth, *Att ge sig själv makt. Grupp 8 och 1970-talets feminism*, Göteborg: Makadam förlag 2015.
- Faludi, Susan, *Backlash. The Undeclared War Against American Women*, New York: Crown Publishing Group 1991.
- "Feminismen i Frankrike", *Nya Pressen* 22.2.1897, s. 2.
- "Feminismen i Frankrike", *Sydsvenska Dagbladet* 6.3.1897, s. 2.

- Finlayson, Lorna, *An Introduction to Feminism*, Cambridge: Cambridge University Press 2016.
- Frondelius, Johanna, *Feminismiä ihan kaikille*, Helsinki: Minerva 2023.
- Hewitt, Nancy A. (ed.), *No Permanent Waves. Recasting Histories of U.S. Feminism*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press 2010.
- Holmberg, Carin, *Det kallas manshat. En bok om feminism*, Göteborg: Anamma 1996.
- Holst, Cathrine, *Hva er feminisme*, 2 uppl., Oslo: Universitetsforlag 2017.
- Honkasalo, Laura, ”Huijarifeministi”, *Anna* nr 11, 2017, s. 81.
- Ingström, Pia, *Den flygande feministen och andra minnen från 70-talet*, Helsingfors: Schildts & Söderströms 2007.
- Kurvinen, Heidi, *Feminism in Finnish Print Media, 1968–1985*, Cham: Palgrave Macmillan 2024.
- Kurvinen, Heidi, Liisa Lalu & Katja Lautamatti, ”Feminismi, perheeni. Sukupuolen ja iän risteämät feministisen liikkeen kokemushistoriassa”, *Lähihistoria* 4, 2025:1, s. 94–105. <https://doi.org/10.61559/lh.156400>.
- Lindén, Gurli, ”Handbok i systerskap”, *Vasabladet* 6.12.1975, s. 4.
- Lindfors, Fi, *Ur vägen gubbe! I can buy myself flowers*, Stockholm: The Book Affair 2025.
- Lindholm, Anna, *Husmödrar och feminister*, Helsingfors: Schildts & Söderströms 2024.
- Meriläinen, Rosa & Saara Särämä, *Anna mennä. Opas hauskeimpaan elämään*, Helsingfors: Schildts & Söderströms 2017.

- Offen, Karen M., *European Feminisms 1700–1950. A Political History*, Stanford: Stanford University Press 2000.
- Owesen, Ingeborg W., Eirinn Larsen & Hilde Danielsen, *Norsk likestillingshistorie 1914–2013*, Bergen: Fagbokforlaget 2015.
- ”Puhe miehille”, *Uusi Savo* 11.1.1898, s. 3.
- ”Rohkeita sanoja naisasiassa”, *Työläisnainen* nr 36, 1907, s. 1–4.
- Topelius, Toini, ”Öppet bref til Dagny. (Om qvinnovänskap)”, *Dagny. Tidning för svenska kvinnorörelsen* nr 4, 1887, s. 126–127.
- Tuovinen, Marja, ”Ystävyyys on onni, luottamus peruskivi”, *Uusi Suomi* 10.1.1979, s. 12.
- ”Vaalit -87”, *Anna* nr 13, 1987, s. 17–23.
- ”Qvinnan i armén”, *Svenska Dagbladet* 15.2.1897, s. 3.
- Weinman Lear, Martha, ”The Second Feminist Wave”, *The New York Times* 10.3.1968, s. 24–25.

Boken utges med stöd av Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond I inom Svenska litteratursällskapet i Finland.

Denna bok är nummer 11 i serien Värt att veta och utges gemensamt av Svenska litteratursällskapet i Finland och Appell Förlag.

SLS publikationssamling ingår i Unescos världsminnesregister.

© Författaren och Svenska litteratursällskapet i Finland.

Detta verk är licensierat under [Creative Commons Erkännande-IckeKommersiell-IngaBearbetningar 4.0 Internationell](#) (CC BY-NC-ND 4.0).

Snellmansgatan 13, 00170 Helsingfors, Finland
info@sls.fi

Översättning: Anders Nyman & Tatu Lehtilä/Traduct Oy

Omslagsillustration: Ninni Kairisalo. Grafisk form: Antti Pokela
Typsnitt: Vinyl, Chronicle

Pdf-utgåva

ISBN 978-951-583-712-7 (tryckt utgåva, Finland)

ISBN 978-91-990844-6-6 (tryckt utgåva, Sverige)

ISBN 978-951-583-744-8 (epub),

<https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-744-8>

ISBN 978-951-583-745-5 (pdf),

<https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-745-5>

Värt att veta 11

ISSN 2984-0899 (tryckt) ISSN 2984-1933 (digital)

UDK 305-055.2, 141.72